

תקצירי הפרקים

חינוך לקראת חברה בת-קיימא בישראל

אג'נדה 21 גורסת בהחלטיות כי החינוך הוא אחד מהכלים המרכזיים להתפתחותה של חברה **בת קיימא**. רק באמצעות העלאת המודעות, נגישות למידע, ופיתוח מיומנויות אזרחיות ודמוקרטיות, נוכל לענות על צרכיו של הדור הנוכחי בעוד אנו משקמים ומטפלים בסביבה למען הדורות הבאים.

פרק החינוך בדו"ח הצללים מציג את המצב הנוכחי של החינוך הסביבתי בישראל ומציע נקודת התייחסות חינוכית חדשה: "בהנחה שכדור הארץ חשוב באמת" הנובעת מתפיסה של קיימות כפי שהיא מוצגת באג'נדה 21.

בנוסף בוחן הדו"ח את פעילות משרד החינוך בקידום ופיתוח חינוך סביבתי ובודק האם מערכת החינוך בישראל יזמה תוכניות או פעילויות להעמקת המודעות והמעורבות הסביבתית בהתאם להתחייבויותיה של ישראל בריו ב – 1992. התשובה היא בעיקרה- שלילית.

למרות ההתייחסות המינימלית של משרד החינוך, קיימת פעילות בתחום החינוך הסביבתי, פעילות שהולכת ומתרחבת בעשור האחרון. בניגוד למשרד החינוך, שותף המשרד לאיכות הסביבה יחד עם יוזמות מקומיות וציבוריות לפעילות זו.

אמנם פעילות המשרד לאיכות הסביבה נושאת דגל ממסדי, אך היא נקודתית וללא חשיבה מעמיקה ולטווח הארוך. רוב הפעילויות המפורטות בפרק החינוך בדוח הממשלה הן למעשה יוזמות של עמותות וארגונים חוץ-ממשלתיים.

קיומן של יוזמות אלה יוצרות רושם מטעה, כאילו מערכת החינוך לקחה על עצמה את האחריות למשימה של חינוך לחברה בת-קיימא. אך יש מקום לשאול: האם נושאי הסביבה והקיימות מוצאים ב"קבלנות משנה" אל מחוץ לתחום אחריותו הפורמאלי של המשרד, ובכך הוא מסייע להנצחת מעמדם השולי על סדר יומה של מערכת החינוך בישראל?

במקרה כזה, הרי שאין כל השפעה ליוזמות אלה, הברוכות כשלעצמן, על שינוי סדרי העדיפויות בתחום המדיניות או על הקצאת המשאבים במערכת החינוך. יתכן ואף נוצר מצב שבו היוזמות פותרות את הגורמים הרלוונטים מכל חובה להטמיע את השינויים הנדרשים לשם חינוך לבניית חברה בת קיימא.

משרד החינוך כשלעצמו לעולם לא גילה עניין רב בחינוך סביבתי. במשרד לא קיימת אפילו רשימה של בתי ספר המציעים תכנית ללימודי סביבה, והנושא מטופל באופן אקראי, ללא תקציבים לשעות הוראה, ללא משרת מפקח ללימודי סביבה, וללא הנחיות לתוכנית הלימודים והמלצות לבתי הספר. לפיכך היוזמות המקומיות שהתפתחו נתפסות כתכניות חיצוניות לתכנית הלימודים העיקרית, ולא כחלק אינטגרלי מתהליך הלמידה בבתי הספר.

דו"ח צללים

למרבה הצער, אין תכניות הכשרה או השתלמות ראויות לשמן למורים. גם בתמונת מציאות זו ישנם יוצאים מן הכלל, לדוגמא, הגידול במספר הנבחנים בבחינת בגרות בלימודי סביבה בבתי הספר התיכוניים, אף כי הדגש בתוכניות אלה מושם על היבטים מדעיים-מחקריים בלבד, ללא התייחסות להיבטים פוליטיים, חברתיים ואתיים של המשבר הסביבתי.

כדי לחולל שינוי משמעותי בתחום, על משרד החינוך לגלות מנהיגות בשינוי מדיניות אשר יעמיד את מושג ה"קיימות" כיעד חינוכי אסטרטגי ראשון במעלה על סדר היום של החינוך בשנים הבאות.

להשגת מטרות אלה מומלץ ליישם את ההמלצות הבאות:

- יצירת מודלים של עשייה סביבתית: מערכת החינוך יכולה למלא תפקיד מוביל ביצירת מודלים של עשייה סביבתית, (לדוגמא, בהעדפה של רכש מוצרים ידידותיים לסביבה) שיוכלו לשמש דוגמא למשרדי ממשלה אחרים.
- תכנון סביבתי בבתי הספר: מערכת החינוך יכולה להוביל בדמוקרטיזציה של תהליכי התכנון של בתי ספר ומגרשי משחקים, על ידי שיתוף הקהילה, צוות המורים והתלמידים.
- תמיכה ביוזמות מקומות שצמחו ובשטח וברשתות עצמאיות הפועלות באופן עצמאי.
- הקמת כח משימה בראשות משרד החינוך ובשיתוף גופים ממשלתיים אחרים וארגונים לא ממשלתיים שתפקידו לגבש אסטרטגיות ליישום חינוך לחברה בת-קיימא ולפקח על יישומן.

לצד השינוי במדיניות אנו מציעים לאמץ גישה כוללת ומקיפה לחינוך הסביבתי בישראל היוצאת מתוך נקודת מוצא לעבודה: "נגיד שכדור הארץ באמת חשוב".

להלן מספר עקרונות היכולים לשמש כיעדים להטמעת גישה זו לתוך הזרם המרכזי של החינוך בישראל.

- הבנה של התלות ההדדית של כל מערכות החיים. חווית ה"פליאה" היא יסוד להערכה של תלמידים את עולם הטבע, ולידיעה שכל בני האדם הם חלק מן המערכת האקולוגית.
- ההשתייכות לקהילה שחברים בה בני-אדם וצורות חיים אחרות מהווה בסיס למגבלות המוסריות החלות עלינו ולאופק של הערבות ההדדית שלנו.
- טביעת רגל קלה על פני כדור הארץ: בכל תחומי הלימוד יש לשלב את לימודי האקולוגיה, כולל היכרות עם כל השפעותיו של המשבר הסביבתי.
- דמוקרטיה: על בתי הספר לטפח מעורבות ופעילות ציבורית של התלמידים. צעירים חייבים להיות מודעים לגבי התהליכים וההחלטות שישפיעו על איכות חייהם.
- חינוך מעשי וחוייתי: החינוך הסביבתי מאפשר הזדמנויות רבות להתנסות חוייתית ועשייה המאפשרת לצעירים להשפיע על סביבתם.
- יירוק בתי ספר: הערכה סביבתית לבית הספר בנויה על התבוננות ביקורתית על ההשפעות הסביבתיות של פעילות בית הספר וקובעת מדדים לשינוי.

שיתוף הציבור בניסוח מדיניות ובקבלת החלטות

אג'נדה 21 מעלה על נס את חשיבותם ואת תרומתם של ארגונים לא ממשלתיים בפיתוח, עיצוב ויישום מדיניות בת קיימא. בין היתר מציינת האג'נדה:

- ארגונים לא ממשלתיים הם בעלי תפקיד חיוני בעיצוב ויישום השתתפות דמוקרטית.
- לארגונים לא ממשלתיים יש ניסיון מגוון ומבוסס שיש להשתמש בו ביישום מדיניות בת קיימא
- ממשלות צריכות לעודד שיתוף פעולה ודיאלוג בין רשויות לארגונים לא ממשלתיים
- יש לערב ארגונים לא ממשלתיים במנגנונים ותהליכים שמטרתם קידום נושאי אג'נדה 21 ולעשות שימוש מושכל ביכולתם הייחודית
- על ממשלות לאפשר גישה חופשית למידע החיוני לפעילות הארגונים
- על ממשלות לקדם ולחזק חקיקה שתאפשר ותבסס את מקומם של ארגונים לא ממשלתיים להגן על האינטרס הציבורי.

העשור האחרון, מאז ועידת ריו, היה עשור של התפתחות בלתי רגילה של החברה האזרחית בישראל בכלל והתנועה הסביבתית בפרט. עשרות ארגונים קמו בכל רחבי הארץ, ברובם בתגובה ליוזמות פיתוח הרסניות, היעלמות שטחים פתוחים וחופים, אוויר ומים מזוהמים וקיפוח של קבוצות חלשות ומרוחקות ממוקדי כוח. ארגונים אלו מנסים לקדם סדרי יום ופטרונות ברי קיימא לצרכים של החברה הישראלית.

מצער ללמוד שלהתפתחות מבורכת ודינמית זו, לא נמצא מענה ברמה הממשלתית. לא רק שממשלת ישראל אינה רואה בארגונים לא ממשלתיים בני ברית לקידום פיתוח בר קיימא, כפי שהכריזה עם חתימתה על אג'נדה 21, אלא שיוזמות החקיקה האחרונות מלמדות שהממשלה מעוניינת לקצץ מאד את יכולתם של אזרחים להשתתף בעיצוב מדיניות המשפיעה על חייהם.

לעומת זאת, ארגונים מכל רחבי הארץ, גם ברמה הארצית וגם ברמה המקומית, פיתחו וקידמו ביוזמתם מנגנונים של שיתוף ציבור בעיצוב מדיניות ובקבלת החלטות. ארגונים ואזרחים יזמו שימועים ציבוריים, מערכות של התייעצות עם הציבור, קידום תכנון ע"י הקהילה, ופיתוח רשתות של ארגונים המנסים לקדם ערים בנות קיימא.

מה עשו הארגונים הלא-ממשלתיים:

- קואליציה של ארגוני זכויות אזרח קידמה והביאה לחקיקת חוק חופש המידע
- קואליציית ירושלים בת קיימא יזמה הכנת תכנית מתאר לירושלים בשיתוף הציבור
- החברה להגנת הטבע, והעמותה לתכנון ופיתוח איכותי בחיפה ופורום ציבורי כרמל יזמו הכנת תכנית מתאר לרכס הכרמל
- וועד תושבי עין כרם הכין תכנית מתאר לעין כרם
- הפורום הירוק בתל אביב מקדם מעורבות ציבור בנושאי תחבורה עירונית

פעילות זו מתקיימת, לעתים, מול התנגדות עזה של הרשויות, לעתים תוך צורך להיזקק לסעד משפטי על מנת לזכות בזכות להשמיע את קולם של האזרחים, ולעתים משפיעה על הדרגים המקצועיים של משרדי הממשלה וגורמת לשינויים במדיניות.

מה עשתה ממשלת ישראל

אם נבחן את עמדתה של ממשלת ישראל בסוגייה של שיתוף הציבור בעיצוב ופיתוח מדיניות לאור יוזמות החקיקה שלה מאז 1992 נגלה ניסיונות לחסום את אפשרות הציבור להשתתף ולהשפיע:

- ועדות לבנייה למגורים (ול"ל) – הוראת שעה שהתקבלה על מנת לבנות לגל העלייה בראשית שנות ה-90. במעטה זה אושרו תכניות רבות שלא היה להן קשר לבנייה לעולים, ללא כל איזונים ובלמים וללא כל התחשבות בנושאים סביבתיים וחברתיים.
- הקמת וועדה לתכנון ובנייה של תשתיות לאומיות – התקבל כתיקון בחוק ההסדרים לתקציב 2002. כתוצאה מכך ככל שהפרויקט גדול יותר ובעל השפעות סביבתיות וחברתיות מרחיקות לכת יותר, כך קל ומהיר יותר אישורו.

מה צריך לעשות?**על ממשלת ישראל:**

- להכיר במקומם הייחודי ובתרומתם של ארגונים לא ממשלתיים ולבנות מנגנונים של דיווח, שימוע ושיתוף של ארגונים אלו בעיצוב ובקבלת החלטות על פיתוח בר קיימא, כפי שהתחייבה בחתימתה על אג'נדה 21.
- לחתום ולאשרר את אמנת ארה"ס לחופש מידע, שיתוף ציבור בקבלת החלטות וגישה לצדק.

הארגונים הלא ממשלתיים:

- יפעלו לבניית דיאלוג עם מקבלי ההחלטות על מנת להפוך לחלק מהותי מתהליך עיצוב המדיניות.

מיעוטים בישראל

המאמץ ליצור חברה בת קיימא, שתיישם את עקרונות אג'נדה 21, תלוי ביכולתן של מדינות ליצור תנאים חברתיים, אזרחיים ודמוקרטיים שיאפשרו לכל המגזרים בחברה להתפתח ולהשפיע על החלטות שיעצבו את חייהם ואשר יכריעו את גורל החברה והסביבה עבורם ועבור הדורות הבאים. לפיכך מדגישה אג'נדה 21 את חשיבות הנגישות למידע, למוקדי השפעה ולחלוקה צודקת של משאבים, וכן את טיפוח זכויותיהן, יכולותיהן ומעורבותן של קבוצות חלשות וקבוצות מיעוטים בחברה, כגון נשים, ילדים, בני נוער ואחרים.

לאור חשיבות נקודת מבט זו באג'נדה 21, בולט בהיעדרו דיון מסוג זה בדו"ח הממשלתי שהוגש לאו"ם בבעיותיו ובמעמדו של המגזר הערבי בישראל בכל הנוגע לתחום איכות הסביבה. חסרון זה משקף באופן ברור את העמדה המימסדית שהלכה והעמיקה בישראל מאז קום המדינה, הנוטה להתעלם מצרכיהם של אזרחי המדינה הערביים, החל מהזנחת הפיתוח הפיזי וחוסר ההיענות לצרכי הגידול הטבעי של האוכלוסיה, וכלה בחוסר ההכרה באזרחים הערבים כמיעוט אתני ולאומי בעל תרבות, מורשת וזיקה מיוחדים למקומם ולסביבתם.

פרק זה בדו"ח הצללים נועד למלא חסר זה, כאשר הוא מתרכז בניתוח הפערים שיש להם השלכות על חיי האוכלוסיה הערבית בישראל, מן ההיבט הסביבתי. בתוך כך, מרכז הפרק מידע רב שנאסף ממקורות שונים, שיש ביכולתו לצייר תמונה, ולו חלקית, על מצבו של הציבור הערבי בישראל.

בפרק מובלטים שלושה נושאים עיקריים שמשקפים את מצבם הקשה של ערביי ישראל בכל הנוגע לנושא איכות הסביבה: תשתיות, ניהול ומהלך יום-יום וחינוך. כמו כן מתייחס הפרק למצוקות של האוכלוסיה הבדווית בנגב, כנושא בפני עצמו.

תשתיות:

היעדר תשתיות (ביוב, מים, חשמל, דרכים) אינן מאפשרות עלייה ברמת איכות הסביבה ורמת איכות החיים, שכן אלה תלויות בתוכניות המתאר של הרשות ובהקצאה מסודרת של שטחי תעשייה ומלאכה. למחזור פסולת ולפירוק פסולת רעילה חשיבות מקומית ואזורית מרעת על בריאות התושבים. מאגרי פסולת מוצקה ורעילה בסמוך לאזורי מגורים, מהווים מטרד בריאותי וגורמים למצוקה סביבתית קשה.

ניהול ומהלך חיי היום יום:

חולשת הרשות המוניציפאלית הערבית ותחושת הניכור הקיימת כלפיה גורמים לכך שהיא איננה מסוגלת לטפל לבדה בנושאים השונים הקשורים באיכות הסביבה, וזקוקה לסיוע רב בכך. בד בבד יכולתו של האזרח הערבי להגיע למוקדי השפעה או לקחת חלק בתהליכי קבלת החלטות כמעט חסומה באופן הרמטי ולכן אין להתפלא כי המנגנון המשמעותי אשר באמצעותו נעשה ניסיון להשפיע הוא המנגנון המשפטי ובמקרים רבים – בג"צ.

חינוך:

החינוך מבטא יותר מכל את הקשר הרופף למערכת הארגונית המיידית והקרובה, לאזור ולמדינה. קיימת הרגשת ניכור חזקה כלפי המערכת, שמקורה בכך שמערכת החינוך התעלמה כל השנים מצרכיו הלאומיים והתרבותיים הייחודיים של הציבור הערבי. בתחום איכות הסביבה אין כל הצדקה שיהיה קיים ניכור כזה.

דו"ח צללים

השמירה על איכות הסביבה מחייבת קשר גומלין חיובי ומפרה בין שלושת הגורמים הללו, אשר מותנה בתחושת חיבור למערכות החיצוניות ובראשן המדינה. בידי של המשרד לאיכות הסביבה לעשות כאן מעשה שהשפעתו תחרוג מהדאגה לאיכות הסביבה בלבד, ותשקף תפיסה אזרחית כוללת של רשויות השלטון.

המלצות עיקריות

בכדי להטמיע את עקרונות אג'נדה 21 ולהביא לשיפור משמעותי במצב המתואר יש לפעול בכמה מישורים:

- להכיר בציבור הערבי כמיעוט לאומי החי בתוך מדינת ישראל, תוך התייחסות למסורת להיסטוריה, מורשת ותרבות הייחודיים למיעוט זה.
- פתיחת כל ישובי המדינה בפני הציבור הערבי והקצאת שטחים להקמת ישובים ערביים חדשים.
- הכנת תוכניות מתאר לכל הישובים הערבים, תוך התאמת תחומי השיפוט של הרשויות לצרכים קיימים ועתידיים.
- הכרה בישובים הלא מוכרים, בתהליך המבוסס על הסכמה והתחשבות בתרבות ובמסורת.
- מתן גישה למידע ולמוקדי השפעה לכל אזרחיה הערבים של המדינה, על-ידי ייצוג ההולם את חלקם באוכלוסיית המדינה במוסדות התכנון והבנייה וכן במוסדות מדינה אחרים.
- פיתוח תשתיות ביוב והקמת מכוני טיהור שפכים עירוניים.
- פיתוח אזורי תעשייה ברשויות ערביות.
- סגירת הפערים בחינוך על-ידי הקצאת תקציבים מתאימה וכן הקמת זרם חינוכי ממלכתי-ערבי.
- הקמת יחידות סביבתיות חדשות בערים הערביות וחיזוק היחידות הקיימות.
- עריכת מחקרים מקיפים ובניית מאגר נתונים לגבי מצבו של המגזר הערבי באספקטים סביבתיים שונים (זיהום אויר, מים ומפגעים נוספים).

המלחמה בעוני

לאחר שקיבלה ישראל את סדר היום הניאו-ליברלי של הבנק העולמי ושל קרן המטבע העולמי, החריפה ההאטה הכלכלית של השנים האחרונות. תוצאות האטה זו באות לידי ביטוי באבטלה גבוהה (גבוהה יותר במגזר הערבי מאשר היהודי) והזנחה של שוויון בחינוך, כאשר יש קורלציה גבוהה בין רמת הכנסה להשכלה והקצנת הפערים בהכנסה.

קיצוצים בהוצאות על שירותי הרווחה ושחיקת רשת הבטחון של האזרחים, מאיימים להגדיל את שיעור העוני. גם כאן, הפגיעה העיקרית תהיה באוכלוסיה הערבית.

בישראל ישנה חקיקה מתקדמת שמטרתה למנוע אפליה על בסיס מגדרי, שלכאורה היתה אמורה למתן את הפערים בהכנסות בין המינים, אולם אין השקעה מספקת באמצעי אכיפה. נכון להיום, התכנית היחידה לביעור העוני המצויה על סדר היום הציבורי, מאיימת על הזכאות של אמהות חד הוריות מבלי להציע להן הזדמנויות חדשות לתעסוקה.

פרק זה קורא לפיתוח של ישובים בפריפריה ושל תחבורה מסילתית, השקעה במערכת החינוך הציבורי, שימור רשת הבטחון החברתי, התמקדות חדשה באכיפת חוקי הזדמנויות שוות בתעסוקה, ובאופן כללי, השקעה באסטרטגיות ארוכות טווח במקום בקצרות טווח על מנת לשנות את המגמות השליליות הקיימות כיום.

תחבורה

תכנון התחבורה בישראל מקבל כמובן מאליו את התלות ברכב הפרטי, אשר לפי אג'נדה 21 לפיתוח בר-קיימא של האו"ם, מהווה "דפוס צריכה שאינו בר-קיימא". **פרק התחבורה של דו"ח הצללים יוצא מתוך הנחה שאין לאדם, בהכרח, תלות ברכב.** הפרק מחולק לשני חלקים: סקירת המגמות הנוכחיות של תלות ברכב הפרטי, והתייחסות למדיניות התחבורה הנוכחית לאור אג'נדה 21.

בעוד שאחוז בעלי הרכב בישראל הוא עדיין נמוך יחסית בהשוואה למדינות אחרות עם תוצר גולמי דומה לנפש, תוכנית האב הלאומית לתחבורה צופה יחס מינוע של כ- 340 כלי רכב לכל 1000 איש עד לשנת 2020, יחס אשר מתקיים כבר כיום ביישובים הפרבריים הגדולים.

ככל שרמת הניידות עולה, כך גם גדלות במהרה עלויותיה הסביבתיות והחברתיות. לדוגמא, רמת צריכת הדלק של כלי הרכב עלתה בין 1990 ל- 2000 ב- 64% ורמת הצריכה לנפש עלתה באותה תקופה ב- 21%. עם זאת, אובדן הקרקעות לתהליכי הפירבור הוא שהופך להיות הבעיה הסביבתית החמורה ביותר במרכז הארץ. כראיה למגמה זו, להלן גידול האוכלוסיה המתגוררת בפרברי גוש דן בין השנים 1995-2000: מסך של כ- 582.9 אלף נפשות בשנת 1995 — שהם 23% מכלל תושבי גוש דן דאז — עד ל- 754 אלף בשנת 2000 — שהם 27% מכלל התושבים. יתרה מכך, עליית הניידות של חלק מהאוכלוסיה, והפירבור הנובע מכך, עלולים להוביל לירידה בנגישות, בעיקר למקומות עבודה, עבור חלק אחר מהאוכלוסיה.

עם זאת, עלותה החברתית החמורה ביותר, כנראה, של התלות המצטברת ברכב הפרטי היא **תאונות הדרכים**. בעוד שהכבישים הופכים לבטוחים יותר עבור חלק מהאוכלוסיה, אחוז התאונות הקטלניות והקשות לנפש לא ירד באותו שיעור, וסיבה סבירה לכך היא העלייה בסך-כל הנסועה לרכב. יתרה מכך, התאונות פוגעות באוכלוסיות הפגיעה יותר, בשיעור גבוה משיעורם היחסי בכלל הציבור: 20% מהאנשים שנהרגו בתאונות בשנת 2000 היו מעל גיל 65 וכ- 42% מאלה שנהרגו בתאונות דרכים באותה שנה היו הולכי רגל ורוכבי אופניים.

מגמות אלה אחרות, הן שיצרו את ההקשר לויכוח הציבורי סביב **כביש חוצה ישראל**, אשר תפס מקום בולט ביותר בפעילות הסביבתית בעשר השנים האחרונות. ברור כי הקמפיין של הארגונים הסביבתיים והחברתיים למנוע את בניית הקטע המרכזי של הכביש נכשל, אולם אותו קמפיין הצליח להעלות את מדיניות התחבורה ושאלת החלופות התחבורתיות על סדר יומה של הממשלה ושל הארגונים עצמם.

ניתוח **היעדים של מדיניות התחבורה של ישראל** מתייחס להחלטת הממשלה משנת 1997 על אמצעים להתמודד עם העומס בדרכים ועם העדפתה של התחבורה הציבורית. באופן כללי, האמצעים האלה תואמים את אלה שהוצעו באג'נדה 21 כאמצעים לקידום מערכות תחבורה בנות-קיימא בערים (סעיף 7.52). הבעיה היא **היעיכובים ביישום** שהם תוצאה מגורמים ממסדיים, ארגוניים, כלכליים ופוליטיים. הארגונים הלא-ממשלתיים יכולים למלא תפקיד חשוב בניהול קמפיינים שמתמקדים בפער היישומי הזה, אבל ברמה המקומית נחוצה השקעה מקצועית יותר.

בכל-זאת, התחום היחיד שבו חסרים יעדים לאומיים במדיניות הוא **התחבורה הלא ממונעת**. היוזמות הקיימות בתחום הזה, כגון מסלולי אופניים, הרגעת תחבורה, ותיחום אזורים להולכי רגל, הן מקומיות, ולכן הן מגבירות את תפקידן של קבוצות מקומיות, אשר חייבות לקבל תמיכה מספקת.

עוד מסקנה של דו"ח זה הנה כי **בעיית הפירבור מהווה באופן מובהק נושא מרכזי לפעילות סביבתית בשנים הקרובות**. זאת במיוחד לאור הויכוח על זכויותיהם של החקלאים לפיתוח הקרקעות אשר קיבלו בחכירה, ובשל תמיכת הממשלה ביישובים מפוזרים חדשים, ובשל עתידה הלוט בערפל של תכנית המתאר הארצית החדשה (תמ"א 35). זו תהיה גם נקודת מוצא אפשרית בהמשך המאבק נגד נזקי כביש חוצה ישראל.

ובקשר לכביש עצמו — סלילתו חייבת לעבור בדיקה מחודשת, ולכל הפחות בחינה מחדש של העלויות האמיתיות למדינה, ובנוסף, תוצאותיה של אותה בחינה חייבות להיות מוצגות לציבור הרחב.

שימור וקידום בריאות הציבור

לישראל מערכת בריאות מתקדמת. משרד הבריאות אחראי על פיקוח ובקרה על התברואה ועל בטיחות המזון והמים. מאז 1995, חוק הבריאות הממלכתי מספק שירותי בריאות שווים לכל אזרחי מדינת ישראל. מסגרות השירות הרפואי הראשוני נגישות לכל אזרח. למרות זאת קיימת הוצאה גבוהה לנפש עבור שירותי הבריאות.

ביטוח בריאות משלים, שאינו בהישג ידם של כלל הציבור, מציע שירותים שאינם זמינים על ידי ביטוח הבריאות הממלכתי. קידום הבריאות הוא תחום המתפתח בישראל בעשור האחרון אם כי לא קיימים מנגנונים ברמה הלאומית לשיפור התיאום בין מערכת הבריאות לבין מגזרים משיקים, או מנגנונים לשיתוף הציבור. קיימות יוזמות רבות שמטרתן שיפור הבריאות של קבוצות רגישות: תכניות חינוך ויעוץ לנוער בסיכון, מרכזים לבריאות האשה, מעונות יום לקשישים, תמיכה קהילתית וכדומה.

משרדי ממשלה אחדים מעורבים בבקרה וניטור של איכות האויר והמים, בטיחות המזון ובקרה על חמרים מסוכנים. קיימת תקינה עבור חשיפה לחומרים מסוכנים, לרעש, ולקרינה מייננת ושאינה מייננת. ישנה מודעות הולכת וגוברת בקרב האוכלוסייה להשפעות הסביבתיות על הבריאות, אולם, המחקר בתחום ההשפעה הסביבתית על בריאות הציבור איננו מפותח עדיין וקיים צורך להגדיר יעדים ומשאבים למדיניות בתחום זה.

פרק זה ממליץ על פיתוח מדיניות בין-משרדית להסדרת שותפויות ולתיאום יוזמות בקהילה. יש לקבוע תקנות המחייבות בדיקת ההשפעות הסביבתיות על הבריאות.

טיפוח גישה בינתחומית להעלאת מודעות סביבתית – העלאת מודעות סביבתית באמצעות אמנות

פרק זה יעסוק בתגובה על דוח הממשלה בנושא חינוך סביבתי והעלאת מודעות, דרך בחינת השפעתה של האמנות בתחום זה היום, ומציאת דרכים לשיתופם של אמנים בישראל בפתרון סוגיות סביבתיות.

האם מתקיים באמת שיתוף פעולה בינתחומי כפי שמוצג בדוח הממשלתי? כיצד אמנים אקולוגים בעולם מעורבים בפתרון בעיות סביבתיות, בחינוך סביבתי ובהעלאת מודעות?

כיצד ניתן להחזיר ולהפנים את תפקיד האמן כ"פועל חברתי, תרבותי", וכחוליה מקשרת בין אדם וסביבה, ולשתפו בצוותי תכנון, שימור ושיקום בישראל?

במרכז הפרק עומדת השאלה מדוע חוסר מודעות לבעיות סביבתיות, מפגעים וזיהומים הנגרמים מידי יום, מצריכים חיפוש אחר שפה חדשה, שאינה טקסטואלית, שתחולל שינוי בחשיבה הפרטנית כלפי הסביבה, וכן, מדוע בכלל חשובה ההשקעה ביחסים הדדיים - סביבה וטבע / אמנות.

בפרק זה יועלו כאן שתי טענות מרכזיות-

- אין מספיק שיתוף של אמנים בישראל בחקר ויצירה, שימור ושיקום של סביבות פגועות ובהעלאת מודעות סביבתית, ויש להטמיע את הגישה האמנותית במסגרת הראיה הסביבתית וכן את ההיפך- חקר הסביבה בלימודי האמנות בכל הרמות והמסגרות.
- למעשה, אין כמעט שיתוף פעולה בינתחומי למען הסביבה בישראל במשמעות הרחבה האפשרית, דהיינו מדענים, אמנים, פסיכולוגים, פילוסופים, אדריכלים, מהנדסים, חברי ארגונים ירוקים, פוליטיקאים, עובדי משרדי הממשלה למען הסביבה בפרוייקטים קטנים כגדולים.

כל עוד לא תהיה גישה בינתחומית לסביבה בקרב משרדי הממשלה באופן מודע (ותופנם התוכנה שבעיות סביבתיות דורשות טיפול בינתחומי על מנת לשנות דפוסי חשיבה ומודעות), יתקיימו דיכטומיות כדרך חשיבה מרכזית גם מחוצה לה.

אמן יכול לחולל שינוי בהבנת הסביבה, להשפיע באמנותו על מדיניות סביבתית ולהעלות פתרונות לא שגרתיים לבעיות סביבתיות. ההצעות באג'נדה 21, מתמקדות ב"הכוונה מחדש של החינוך לכיוון של פיתוח בר קיימא, בהעלאת מודעות הציבור לנושאי סביבה ובעידוד הכשרה".

לאמנים יכול להיות תפקיד מכריע בקשר בין המדען לקהילה, בין הממסד והקהילה, ובין האזרח לסביבתו. על כן יש להקצות משאבים להחדרת החשיבה הסביבתית גם ללימודי אמנות, אזרחות וחברה, כמו גם להשתלמויות לאמנים בתחום האקולוגי והסביבתי למען יחקרו ביצירותיהם סוגיות סביבתיות.

בסיום הפרק מובאות הצעות מעשיות לשינוי המצב, ברמת הממשלה וברמת הארגונים, וכן דרכי פעולה אפשריות.

המלצות לשינוי

דו"ח צללים

- בתהליך קבלת החלטות הגבוה ביותר, יהיו תמיד גם אנשי רוח. בהקשרים סביבתיים יהיו אלה אמנים אקולוגיים. בוועדות התכנון ישבו אנשי רוח (אמנים פלסטיים, פילוסופים, משוררים וכו') בעלי גישה אקולוגית, כחלק בלתי נפרד מהצוות.
- יוקם מערך - תקציבי ותפעולי - לעידוד ופיתוח יצירות אמנות החוקרות סוגיות סביבתיות ולעבודות אמנות המשלבות עבודה בצוותים בינתחומיים ועם הקהילה, בסיוע שני המשרדים - משרד התרבות, המדע והספורט והמשרד לאיכות הסביבה.
- תוכן **תכנית שנתית** להחדרת לימודי סביבה בתחומי האמנויות, לשימוש צוותי הוראה קיימים; חוברות עבודה, קורסים ממכללות ואקדמיות לאמנות, קבלת תואר באמנות אקולוגית, הכשרת צוותי אמנים בתחומי שיקום ושימור של סביבות פגועות ושיתוף פעולה עם אקולוגים, הקמת "מרכז לחשיבה יצירתית" בתוך אחת האוניברסיטאות.
- יש לעודד - תקציבית ותכנית - מדענים ומתכננים לשיתוף אמנים במחקריהם, ולפעול להעלאת המודעות לאפשרויות שבשיתוף הפעולה, לפעול להקמת ארכיון ארצי של עבודות אמנות אקולוגית שיכללו עבודות שנעשו בעבר, בהווה ובעתיד, ויאפשרו שימוש חוזר בעבודות לגופים ירוקים שונים ולמשרדים הרלוונטיים.
- תוקם וועדה משותפת, בעלת סמכויות ביצוע, למשרד לאיכות הסביבה, משרד התרבות, המדע והספורט ומשרד התשתיות, לשינוי חוק **שיקום המחצבות**, כך שתתאפשר השתתפות אמנים במכרזים, וימומנו תכנון ורעיונות אמנותיים בתהליכי שיקום בכלל.
- יינתן תמריץ למפעלי תעשייה להפריש אחוז מסוים מהמחזור לפרוייקטים באמנות אקולוגית העוסקים בשיקום סביבות פגועות כתוצאה מפעילויות תעשייתיות.
- במסגרת קמפיינים להעלאת מודעות, רצוי לתת תפקיד לאמנות אקולוגית.

זיהום אוויר, התחממות כדור הארץ ודלדול שכבת האוזון

מדינת ישראל ניצבת כיום מול בעיות זיהום אוויר אשר השלכותיהן נעות בין נזקים לבריאות הציבור ברמה המקומית לבין התחממות כדור הארץ ודלדול שכבת האוזון. פרק זה פותח בסקירה קצרה על ההסכמים הבינלאומיים המתייחסים לסוגיות האלה. לאחר-מכן מוצג סיכום קצר של פליטות גזי החממה שמתרחשות בישראל, ומשם מתמקד הפרק בהשלכות האטמוספיריות של שני ענפים במשק: ענף התחבורה וענף וייצור החשמל. לבסוף נבחנת תרומתה של ישראל לדלדול שכבת האוזון.

במהלך הפרק, ישנה התייחסות ביקורתית למסמך שהוציאה ממשלת ישראל: דו"ח למחלקת העניינים הכלכליים והחברתיים של האו"ם (יוני 2001). טענות שהובאו בדו"ח, וסוגיות שלא זכו להתייחסות בו, מספקות את ההקשר לניתוח המגמות הנוכחיות בתפקודה של ישראל בענייני סביבה.

ממשלת ישראל חייבת לנקוט מספר צעדים בכדי לעמוד באופן מלא יותר בהתחייבויותיה הבינלאומיים בהסכמים על שינוי אקלים, באופן שישקף את הכוונות האמיתיות של המערכים המשפטיים להגנת האוזון אשר נוסדו באמנת וינה ובפרוטוקול מונטריאול. מעבר לאמצעים הללו, על הממשלה לממש את ההתחייבות לקדם את יעדיה הרחבים יותר של אג'נדה 21 בנוגע לזיהום אטמוספירי ולשמירת איכות האוויר. עדיפות צריכה להינתן לדברים הבאים:

- **פעולות לצימצום זיהום אוויר מסכן חיים אשר מקורו בענף התחבורה.**
אמצעים הנדרשים בענף זה הינם:
אימוץ הסטנדרט EU 2004 לסולר עירוני (City Diesel) דל-גופרית (0.005% גופרית) לכל שימושי התחבורה;
רפורמה במסים אשר תצמצם באופן משמעותי את הפער בין מחירי הסולר והנפט;
הוצאה הדרגתית אך מוחלטת משימוש דלקים עם עופרת עד לסוף 2002;
אכיפה תקיפה של תקני פליטות כלי הרכב ברמה הארצית והמקומית;
יישום מלא של הרפורמות בבקרת הזיהום הנוגעות לשתי חברות האוטובוסים הגדולות לפי ההחלטות הרשמיות שהוצאו בזמן האחרון;
הכנסה מזרות של כלי רכב שממונעים על-ידי גפ"ם (גז פחמימני מעובה) ודלקים נקיים אחרים לשימוש פרטי ומסחרי.
- **צעדים לעצור את פליטות גזי החממה.**
בנוסף לאשרורו של פרוטוקול קיוטו, על מדינת ישראל להתקדם מעבר למחויבות המינימלית לרישומי מלאי של פליטות גזי החממה בלבד אל קמפיין אמיתי, סיסטמתי, שכוונתו לעצור את פליטות גזי החממה ההולכות וגוברות של המדינה. בנוסף על כך, יש לבצע קמפיין בעל פרופיל גבוה לחיסכון באנרגיה, ולהביא להשקעה אמיתית בטכנולוגיות לחיסכון אנרגיה, במטרה לבלום את הצמיחה המסיבית בצריכת החשמל. יש לבצע רפורמה בסיגנאלים של השוק למען אותה מטרה, יחד עם העלאת מחירי החשמל, כדי לסגור את הפער בין ישראל לבין מדינות מפותחות אחרות, כאשר באותה העת מסבסדים בצורה אמיתית ומשמעותית את הפיתוח של אנרגיה המבוססת על משאבים מתחדשים. בענף התחבורה, יש לנקוט אמצעים רציניים לחזק את התחבורה הציבורית ואת אמצעי הניידות הלא-ממונעים.
- **אמצעים להגנה על שכבת האוזון.**
בתור צעד ראשון להוכיח את רצונה הטוב של מדינת ישראל במאמציה להגן על שכבת האוזון, עליה לאשרר מיד את התיקון לפרוטוקול מונטריאול משנת 1997, אשר מחרים את הסחר במתיל-ברומיד עם צדדים שאינם שותפים לפרוטוקול. בכדי לחזק את אמון הציבור בצעדים הננקטים יש להוציא משימוש ייצור חומרים הפוגעים בשכבת האוזון (בעיקר מתיל-ברומיד), יש להזמין נציגי ציבור להשתתף, לפחות כמשקיפים, בפגישות הוועדה הבין-משרדית שנוסדה כדי לפקח על היישום של פרוטוקול מונטריאול. לבסוף, השקעותיה של חברת מפעלי ים המלח (Dead Sea)

Bromine בייצור מתיל- ברומייד בסין- שהיא למעשה צד שאינו שותף לפרוטוקול בכל הנוגע למתיל-ברומיד- חייבות לעבור בחינה ציבורית מדוקדקת.

שימור מגוון מינים ביולוגי

בישראל ניתן למצוא נציגים של בעלי חיים וצמחים משלוש יבשות. המגוון האקלימי הגדול, המגיע עם הים התיכון וים סוף, והעובדה כי מעל לישראל עובר נתיב נדידת ציפורים תורמים גם הם לעושר הביולוגי במדינת ישראל.

במהלך המאה האחרונה, חל תהליך פיתוח ויישוב מואץ במדינת ישראל. האוכלוסייה גדלה פי 10, והחקלאות התקדמה והתפתחה. תהליכים אלו הביאו בין השאר גם לפגיעה וקטוע של בתי גידול טבעיים, ניצול יתר וזיהום של מקורות המים, החופים והימים, שימוש יתר בחומרי הדברה, ועוד. כל אלו פגעו קשות בסביבה ובמגוון המינים של ישראל. על מנת לשמור על המגוון הביולוגי יש צורך בבסיס ידע מדעי, ביכולת לנקוט בפעולות הדרושות, ובתמיכה ציבורית, הנובעת מחינוך וממודעות. לכן, בדוח הנוכחי התמקדתי השלושה נושאים: א. החלל הקיים בתיעוד, מחקר וניטור המגוון הביולוגי בישראל. ב. מצב החינוך בנושא המגוון הביולוגי בישראל. ג. נושאים נבחרים בשימור המגוון הביולוגי.

החלל הקיים בתיעוד, מחקר וניטור המגוון הביולוגי בישראל – בישראל לא קיים מוסד מחקרי שתפקידו לתעד, לנטר או לחקור את המגוון הביולוגי, תפקיד אותו ממלאים בעולם מוזיאונים לטבע. מידע בנושא מגוון המינים בישראל מהווה את הבסיס לקבלת החלטות בנושאי שימור. בלעדיו כמעט ולא ניתן להעריך את השפעתם של תהליכים שונים (למשל פלישה של מינים זרים) על קצב הכחדות המינים או את מידת פגיעתם במגוון המינים בישראל.

חינוך בנושא שימור מגוון הביולוגי בישראל – בתכניות הלימוד בביווגיה כיום לא קיים דיון משמעותי ביחסי אדם – ביוספירה ולא נעשה בבתי הספר ניסיון משמעותי לחנך את דור העתיד של מדינת ישראל ללקיחת אחריות בנושא שימור המגוון הביולוגי. אג'נדה 21 מצביעה על הצורך להעלות את מודעות הציבור והבנתו את נושא המגוון הביולוגי על ידי הכנסת הנושא לתכניות הלימוד השונות.

נושאים נבחרים בשימור המגוון הביולוגי:

- השינוי לחוק התכנון והבנייה שאושר לאחרונה במסגרת חוק ההסדרים, עוקף את הליכי התכנון הלאומיים וכולל לוחות זמנים שלא מאפשרים לבחון את הפעולות הנדרשות למניעת הפגיעה במגוון הביולוגי.
- פיתוחם המואץ של כבישים גורם לקטוע בתי גדול, וגדרות הפרדה מהווים מחסום לאוכלוסיות בעלי החיים.
- רוב השטחים המיועדים לשמורות טבע אינם מוכרזים, ואינם מפורזים באופן אחיד. למשל, באזור הים תיכוני של ישראל, פחות מ 3% מהשטח מיועדים לשמורות טבע.
- חלק משמורות הטבע מוקפות באזורים מפותחים ולמעשה אינן מוגנות מפני פגיעה במגוון הביולוגי.
- מינים פולשים נחשבים בעולם כאיום השני בגודלו על המגוון הביולוגי. עם זאת, בארץ לא נערכו מחקרים בנושא, ומודעותם של מתכננים ומקבלי החלטות לנושא נמוכה.
- משבר המים בישראל מביא לשאיבת יתר ולייבושם של בתי הגידול הלחים בארץ. עובדה זו בצרוף זיהום ממפעלי כימיקלים, שימוש יתר בחומרי הדברה ואי טיפול נאות בשפכים, מביאה למצבם העגום של בתי הגידול הלחים בישראל.
- בשנים האחרונות התחזקה בעיית הצייד בישראל, ושכיחותם של מספר רב של מיני חולייתנים וחסרי חוליות ימיים ירדה בחדות כתוצאה מכך.
- שימוש יתר בחומרי הדברה מהווה סיכון למגוון הביולוגי כמו גם לבריאותו של האדם.

מחסור בכוח אדם ומימון לפיקוח ובקרה על מילוי החוקים שכבר חוקקו מביא לאי קיום החוקים ולפגיעה במגוון הביולוגי

המלצות פרק זה:

- יש צורך בהקמתו המיידית של מוזיאון לטבע במימון לאומי אשר תפקידו ללמוד, לנטר ולתעד את המגוון הביולוגי בישראל.
- דרושה תמיכה ציבורית רחבה בנושא שימור המגוון הביולוגי. תמיכה כזו תושג על ידי חינוך הציבור: מקבלי החלטות, ילדים, ציבור הבוחרים צריכים להיות מודעים להשלכות שיש לפגיעה במגוון הביולוגי.
- נדרשת הקצאת מים ייעודית לשמורות הטבע. על מים מטופלים המוזרמים לנחלים לעמוד בסטנדרטים שיאפשרו שמירה על המגוון הביולוגי.
- דרושה יותר חקיקה, אכיפה וביקורת בנושא שימוש בחומרי הדברה.
- דרוש יותר מימון לאכיפת החוקים השומרים על הסביבה.
- פיתוח בר קיימא ושימור המגוון הביולוגי צריכים להיות מרכיב משמעותי בקבלת החלטות תכנוניות, במיוחד במדינה בגודלה של ישראל. יש למנוע קבלת החלטות העוקפות את תהליכי התכנון הלאומיים.
- יש להאיץ את תהליך הכרזת השמורות המוצעות ולהכריז עליהן כשמורות בהקדם האפשרי.

שיתוף פעולה איזורי ובינלאומי

שיתוף פעולה אפקטיבי ברמה בינלאומית ואיזורית הוא מרכיב מפתח של אג'נדה 21 ומהווה תנאי יסוד לכל מאמץ לפיתוח בר-קיימא, לאור התפתחותה המהירה של הכלכלה הגלובאלית וטיבן של מערכות אקולוגיות חוצות גבולות.

בישראל, באופן מיוחד, שיתוף הפעולה האיזורי בנושאי סביבה הוא הכרחי, בגלל גודלן הקטן של מדינות האיזור ובגלל העובדה שהמערכות האקולוגיות החיוניות שבתוכן מתרחש הפיתוח משותפות לשני עמים או יותר.

על אף אי-היציבות הפוליטית והאלימות המתחוללת במאבק בין ישראל והפלסטינים, לא נעשה די בעשור האחרון על-ידי הממשלות והרשויות באיזור, ובכללן ממשלת ישראל, כדי להבטיח את קיומם של מנגנונים לשיתוף פעולה אפקטיבי בנושאי סביבה. למעשה, במקרים רבים ההיפך הוא הנכון, כאשר ענייני סביבה הופכים להיות בני-ערובה של התקדמות תהליך השלום, או משמשים ל"צבירת נקודות" פוליטיות על-ידי שני הצדדים.

המחיר הישיר שאנו משלמים על הכישלון בשיתוף פעולה איזורי בנושאי סביבה הוא התדרדרות דרמטית של מערכות מפתח אקולוגיות בישראל ובאיזור כולו. לו חברו יחד כוח הרצון הפוליטי והמהויבות לשיתוף פעולה למען הסביבה, היה אפשר למנוע את זיהום אקוויפר ההר ואקוויפר החוף, שהם מקורות מים עיקריים של ישראלים ופלסטינים גם יחד, את התייבשותם של אתרי המורשת עולמית כגון נהר הירדן וים המלח, ואת האובדן המהיר של שוניית האלמוגים הצפונית ביותר בעולם בצפון מפרץ אילת. נושאים של צדק סביבתי הקשורים לניצול משאבים משני צידי הגבול גם הם נדונים בפרק זה.

לבסוף בוחן פרק זה את מדיניות ממשלת ישראל לגבי גלובליזציה כלכלית, כמו את מדיניות הסחר שלה, ומגיע למסקנה ששיקולים של פיתוח בר-קיימא לא נלקחו בחשבון במידה מספקת על ידי קברניטי המשק והכלכלה.

ניהול משאבי המים בישראל

חרף העובדה שהידע הטכנולוגי של ישראל בתחום שימושי המים הוא מן המתקדמים בעולם, נמצאת ישראל במשבר מים מתמשך, הולך ומחריף, אשר מאיים להגיע לכדי אסון. הפגיעה במאגרי המים עקב שאיבת יתר, המלחה וזיהום, אינה מטופלת כראוי, אין התמודדות מערכתית ואין תוכנית אב שתנחה את הפעילויות שנוקטים הגופים השונים האמונים על משק המים. קיים צורך בוער בשינוי מדיניות והעמדת נושא המים בראש סדר העדיפויות הלאומי, לאור הקווים המנחים כפי שהוגדרו באג'נדה 21, על מנת לקיים מערכת מים מאוזנת ובת קיימא. הפרק סוקר את מגוון הבעיות ודרכים מוצעות לטיפול בהן.

איכותם וכמותם של המים היא מבין הבעיות הסביבתית הבעורות ביותר עמן מתמודדת ישראל בשנים האחרונות. ישראל, המצויה באיזור סמי-מדברי, סובלת מנזקים מתמשכים שנגרמו מניצול יתר וזיהום של מקורות המים הדלים שלה ובהמשך דילול שפיעת המעיינות וירידת הגשמים כתופעות התחממות כדור הארץ.

משנות החמישים הטיפול במים בישראל כולל, ומחבר כמעט את כל מקורות המים הטבעיים (90%) ומנוהל ע"י נציבות המים. כל תושבי ישראל החיים ביישובים מוכרים מקבלים באופן רציף מי שתייה לברזים. 70% ממי הביוב נאספים ועוברים טיפול ברמה כלשהי.

כאשר משווים את ישראל למדינות עתירות מים הצריכה לנפש אינה גבוהה. זו עומדת על כ- 120 ליטר ליום. באזור הגדה המערבית צריכה זו יורדת בחדות ועומדת על 40 ליטר לנפש ליום. (לדוגמה, בקליפורניה- ארה"ב עומדת הצריכה על 2000 ליטר לנפש ליום).

בישראל קיימת מערכת חוקים ותקנות האחראית על טיב המים והטיפול בהם. בשנת 1959 נחקק בישראל חוק מים מקיף ביותר, בזמנו, בין המתקדמים מסוגו בעולם. על פי החוק מערכת המים בישראל מנוהלת על ידי נציב מים, והמים כולם הם קניינו של הציבור. לצורך ניהול אגני ניקוז הוקמו רשות הכנרת ורשות הנחלים, אך מצב נחלי ישראל לא השתפר, אלא התדרדר. תוקנו תקנות לאיכות המים ב- 2001. סקרים שנערכו מעידים על זיהומים מכל הסוגים ועל המלחה.

המשבר הנוכחי של משק המים הוא תולדה של שרשרת ארוכה של כשלים ניהוליים במשק המים, אוזלת יד של מנהיגי משק המים ובראשם ראשי הממשלה של ישראל. במקום להעדיף שיקולים של פיתוח בר-קיימא לטווח ארוך, העדיפו כל העוסקים במשק המים למצות עד תום את משאבי המים של ישראל, תוך ניצול המקורות וקלקולם.

המלצות

11 צעדים נדרשים למדיניות לאומית כוללת

- צעד ראשון – הכנת תוכנית אב כוללת למשק המים בראיה סביבתית
- צעד שני - הקמת רשות מים ממלכתית, ריכוז סמכויות ואיגום משאבים
- צעד שלישי- הפסקת זיהום ושיקום מקורות
- צעד חמישי- פעילות נמרצת להבטחת איכות המים בישראל
- צעד שישי- הפנמת עלויות היצונויות במחיר המים
- צעד שביעי- התייעלות והיסכון
- צעד שמיני- תכנית שימושי מים לחקלאות
- צעד תשיעי- הגדלת היצע המים ומניעת אובדן
- צעד עשירי- הבטחת הפנייה של מים לטבע
- צעד אחד עשרה - שיפור הטיפול בביוב

תכנון סביבתי ופיתוח בר קיימא של משאב הקרקע

עשר השנים האחרונות, שראשיתן בגל העלייה הגדול מחבר העמים, עמדו בסימן של הכנה מאומצת ומקיפה של תכניות מתאר ברמה הארצית והמחוזית. מהלך זה היה המהלך העיקרי שנקטה הממשלה להשגת יעדי פיתוח בר קיימא - וגם זאת מעט מדי ומאוחר מדי. על אף החשיבות העליונה של התכנון בישראל, הוא נותר במקרים רבים "על הנייר" ובפועל מתהווה מציאות בלתי סביבתית המנוגדת לעקרונות הניצול המושכל של משאב הקרקע.

מספר בעיות מהותיות ומערכתיות מאיימות איום של ממש על היכולת ליישם תכנון כולל בישראל, והשגת יעדי פיתוח בר קיימא: הרכב פוליטי ובלתי מאוזן של מוסדות התכנון, העדר כלים לשמירת שטחים פתוחים, העדר תימרוץ מספיק לפיתוח והתחדשות בתחומי הערים, כולל תכנון משולב של ייעודי קרקע ותחבורה, המשך עידוד הפירבור, בחינה בלתי מספקת של ההיבטים הסביבתיים בתכנון ועוד.

מספר יוזמות שמקורן בממשלה עצמה נוגדות את מגמות התכנון הכולל ומרוקנות אותו מתוכן: יוזמות ממשלתיות סותרות תכנון (כגון הקמת יישובים חדשים), יוזמות מקומיות המנצלות את גמישות התכניות הכוללות, ומגמת גמישות בתכנון. מערכת התכנון בישראל לא רק שאינה צועדת קדימה, לקראת תכנון דמוקרטי, סביבתי ובר קיימא - אלא חוזרת אחורה והופכת למערכת ריכוזית, בלתי מאוזנת, סגורה מפני הציבור, אשר תפקד כזרוע משימתית וביצועית של הגוף שהוא גם יוזם, גם מתכנן וגם מאשר - הממשלה.

מערכת התכנון והגופים הירוקים עוסקים רבות בנסיונות למזער נזקים, בעוד שהמדיניות הגדרשת היא הכוונת התכנון ויישומו מראש על פי שיקולים כוללניים.

המלצות

- להמשיך ולקדם הכנה ועידכון של תכניות המתאר הכוללות בכל הרמות, ולבסס אותם על ניתוח הרגישות של השטח, על הצורך בניצול יעיל ונכון של משאב הקרקע, ועל שיתוף הציבור.
- ליצור עדיפות ברורה לפיתוח בערים ולתהליכים של התחדשות ושיקום עירוני, על פני פיתוח פרברי "זולל" קרקע.
- לקדם תכנון המשלב קביעת ייעודי קרקע עם פיתוח של תחבורה ציבורית.
- להגדיל באופן ניכר את חלקו של הציבור בהליך התכנון ולשנות את הרכב וועדות התכנון בכל הרמות כך שיכללו נציגות רחבה יותר של נציגי ציבור ואנשי מקצוע בלתי תלויים.
- להפסיק לאלתר את היוזמות ההרסניות שיוזמת הממשלה בניגוד למדיניות התכנון, ותוך צמצום בוטה של זכות הציבור להיות שותף לתהליך.
- לפתח כלים חדשניים אשר יאפשרו לעגן את השמירה על שטחים פתוחים שנמצאו מתאימים לכך, תוך מתן מענה לזכויות בעלי או חוכרי הקרקע. על האירגונים הסביבתיים לעבוד תוך תאום מלא, ובקואליציות רחבות ככל שניתן. על הממשלה והגופים הירוקים לפעול נמרצות להעמקת המודעות הסביבתית בישראל.

חופי הים התיכון – המכלול החופי

פרק זה מתייחס לרצועת חוף הים התיכון של ישראל המשתרעת לאורך של כ- 190 ק"מ, ונתונה ללחצי פיתוח כבדים ותחרות קשה בין שימושי הקרקע השונים.

העשור שחלף מאז ועידת ריו בשנת 1992 היה אולי הקשה ביותר מנקודת המבט של חוף הים התיכון של ישראל. בתקופה זו, ובעיקר בראשיתה, חלה תנופת פיתוח לאורך החוף שלא היה לה את ורע קודם לכן. לפיתוח מואץ זה לא היה דבר וחצי דבר עם המושג פיתוח בר-קיימא.

בשנים האחרונות, בעקבות מערכה ציבורית ומשפטית רחבה שהובילו הארגונים הסביבתיים והמשרד לאיכות הסביבה כנגד מגמות אלו, החלה תזוזת מה בהתייחסות מקבלי ההחלטות והציבור לפיתוח לאורך חוף הים. אולם, עדיין קיים פער גדול בין ההצהרות המבטאות תפיסות מתקדמות (יחסית) לחוף הים לבין המציאות בפועל, משום שאותה דאגה לא באה לידי ביטוי סטטוטורי או חוקי לתפיסות אלה.

שינוי המצב הנוכחי והחזוי מחייב פעולה במספר מישורים במקביל: חקיקה מגנה; הגברת האכיפה ויישום מסמך המדיניות למימי החופין של ישראל.

המלצות לשינוי

- הכרת הממשלה בצורך בחקיקה מקיפה וברורה, חקיקה עם שינויים, ובאכיפתה. רק הכרה כזו תגרום לממשלה לעמוד מול הלחצים המופעלים עליה מצד גורמים כלכליים וגורמים בשלטון המקומי.
- הגברת האכיפה, כך שהגופים השלטוניים הממונים על אכיפת החוק יבצעו את מלאכתם נאמנה, גם עם הדבר כרוך בשינוי סדרי עדיפות ובהשקעת משאבים.
- יישום מסמך המדיניות למימי החופין של ישראל. במסמך הושקעו מאמצים רבים והוא אומץ ע"י המועצה הארצית לתכנון ולבנייה, כעת יש לפעול ליישום המלצותיו.
- חשיפה של מקבלי ההחלטות לנעשה בתחום החופים בעולם הרחב. העשייה הרבה והמתקדמת בשורה של מדינות מערביות, יש בה בכדי להשפיע על מקבלי ההחלטות בצורה ישירה או עקיפה.
- הקמת רשות חופים ונחלים חזקה. יש להמנע מהקמת רשות מצומצמת ללא כל הסמכויות הרבות הפזורות בשטח, רשות כזאת עלולה לסרב עוד יותר את המערכת ולבוא על חשבון יעדים אחרים, כגון קידום חוק החופים.
- ריכוז וחזוק הסמכויות הנמצאות בידי המשרד לאיכות הסביבה בכדי שיוכל לפעול בצורה אפקטיבית יותר, הן ברמה של הטמעת עקרונות לפיתוח בר-קיימא בחופים והן ברמה של אכיפה וענישה.

ניהול סביבתי נאות של פסולת מוצקה

פרק זה מתייחס למרבית מקורות סוגי הפסולת המוצקה: פסולת משקי הבית, פסולת מסחרית ותעשייתית, פסולת חקלאית ופסולת מסוכנת. הפרק מתייחס למידת התקדמות הטיפול בפסולת מוצקה בישראל בפועל משנת 1992 ועד היום ובמידה מועטה גם לתוכניות עתידיות.

משק הפסולת בישראל עבר בעשר השנים האחרונות שינוי מהותי, כתוצאה מסגירת עשרות מזבלות לא מטופלות והקמה של אתרי הטמנה מוסדרים הכוללים תשתיות איסוף וטיפול בתשטיפים ובגז טבעי (ביוגז). **עם זאת, נמצא משק הפסולת במשבר המתאפיין במחסור בפתרונות מתקדמים לטיפול בפסולת.**

לאורך כל העשור האחרון לא נבנתה תכנית אב מפורטת אשר תגדיר את המדיניות, היעדים, התקציב והדרכים המתאימות לטיפול בפסולת השונות.

מנתונים עדכניים של המשרד לאיכות הסביבה עולה כי כ-14% מהפסולת העירונית ממוחזרת וכל היתר מועבר להטמנה. בשנת 1993 נחקק חוק המחייב את הרשויות העירוניות לעמוד ביעדי מיחזור של 15% בשנת 2000 ו-25% בשנת 2007. למרות היעדים הצנועים, בקנה מידה אירופי וצפון אמריקאי, מתעלמות כמעט כל הרשויות העירוניות מחובתן.

כמה נקודות למחשבה:

- כ-13% מגזי החממה הנפלטים בישראל מקורם באתרי פסולת (נכון לשנת 1996).
- העובדה כי עלויות ההטמנה נמוכות מאד (\$8-13) מונעת כל כניסה אמיתית של טכנולוגיות חליפיות סביבתיות יותר.
- השלטון המרכזי מעדיף בצורה מובהקת פתרונות בהסכמה אך כתוצאה מכך עדיין כ-35% מהפסולת המוטמנת מגיעה לבורות באדמה. יש לפעול לאכיפה מסיבית על השלטון המקומי כדי שיעמוד בחוק איסוף ופינוי פסולת למחזור.
- בישראל בסיס המידע לגבי כמות והרכב הפסולת לקוי. יש לקיים סקר הרכב ומקורות פסולת לאומי תקופתי וכן לאכוף את אספקת הנתונים בצורה מסודרת מהרשויות המקומיות.
- מדינת ישראל מסתמכת בעיקר על הטמנה ונדרש שינוי תפיסתי, כך שבתחשיב עלויות טיפול ישולבו גם עלויות היצונית הנובעות מהטמנה.
- הרשויות המקומיות מגלות חוסר אמון מוחלט בנכונות וביכולת הציבור להשתתף במערך הטיפול ע"י הפרדה במקור (הפרדה בבית לפי סוגי הפסולת השונים) וזאת למרות שפרוייקטים שנעשו הוכיחו כי הציבור נוטה לשתף פעולה בהיקף רחב מאד.
- החוק היחיד המשלב את הציבור במישרין בפעילות לטיפול מתקדם בפסולת הינו חוק הפיקדון על בקבוקי משקה אשר נכנס לתוקף בשנת 2001. החוק זוכה לתמיכת הציבור אך סובל מקשיים רבים הנערמים מצד יצרנים יבואנים ומשווקים של מכלי משקה.
- נושא החינוך לשינוי הרגלים רדום ובפועל המעט שנעשה- נעשה ברובו ע"י גורמים שאינם ממלכתיים.
- למרות שהרכב הפסולת בישראל כולל מרכיב אורגני רבובי גבוה (כ-50% ממשקל הפסולת) המדינה לא ממוחזרת את הפסולת האורגנית בתהליך קומפוסטציה.

תקצירים

לא

- פסולת בהיקף לא ידוע זורמת אל מחוץ לקו הירוק אל מזבלות פיראטיות שלעיתים אף שורפות את הפסולת בבעירה חופשית. יש למנוע תנועה זו בעיקר ע"י פעולה מול רשויות מקומיות המבצעות זאת.
- מדינת ישראל פועלת על פי תוכנית מתאר ארצית שנכתבה בשנת 1973-74, מאז לא נכתבה תוכנית אב מפורטת ומעודכנת אשר תאפשר בסיס להפחתת הטמנה ומעבר לחלופות סביבתיות יותר.
- על פי הערכות המשרד לאיכות הסביבה מחצית מפסולת הבניין מושלכת בצידו דרכים ובשטחים פתוחים.
- ההערכה היא כי רק כ 50% מהפסולת הרעילה מגיעה לרמת חובב. נדרשת הגברת אכיפה ושינוי הדרישות מיצרני פסולת מסוכנת כך שיהיה ברור כמה פסולת נוצרת ולאן מועברת הפסולת מכל מקור. כמו כן יש לפעול להחמרת האכיפה כנגד מטמנות לפסולת מעורבת ו/או יבשה שכנראה קולטות פסולות מסוכנות.
- בישראל אין שום הפרדה וטיפול בפסולת רעילה ומסוכנת ביתית ולכן היא מגיעה לאתרי הטמנה לפסולת מעורבת. נדרשת הכרה בבעיה וקביעת מסלול איסוף וטיפול אשר יוביל פסולת זו לאתרי פסולת רעילה לצורך כך נדרשת התערבות חקיקה.

אוכלוסיה צריכה וסביבה בישראל

מדיניות התכנון הלאומי בישראל מתייחסת אל השיעור הגבוה של גידול האוכלוסין כגורם מרכזי שניתן לחזות אותו אך לא לשנותו. המדיניות משקפת בכך, למעשה, תמיכה ציבורית רחבה ובלתי ניתנת לערעור להגדלת האוכלוסיה היהודית. אפילו אנשי הסביבה היססו עד כה להתעמת עם ההסכמה הרחבה הנטועה בציבור, זאת למרות שטיעונים אלה שכיחים מאד בקהילות סביבתיות בעולם, ולמרות סימנים המצביעים על כך שהמדינה אינה מצליחה להתמודד עם העומסים הסביבתיים של אוכלוסיות קיימות. אולם במידה והציבור שוחר הסביבה יתחיל לראות באוכלוסיה נושא סביבתי, ראוי שילמד מן התובנות של הפולמוס בנושא אוכלוסיה-סביבה שהתפתח בשנים האחרונות במקומות שונים בעולם. ראוי להתייחס אל ה"אוכלוסייה" כחלק ממשוואה חברתית-טכנולוגית-דמוגרפית מורכבת אשר תוצאותיה הן עומסים סביבתיים גוברים והולכים.

גישה אחראית לשאלת האוכלוסיה חייבת לקחת בחשבון את הנושאים הבאים: מרכיבי האוכלוסיה והצריכה והשפעותיהן, ובפרט המאפיינים השונים של תת-קבוצות שונות והדינמיקות השונות בכל סוג של השפעה; המתחים הפוליטיים המאיימים לחדור לויכוח הדמוגרפי בישראל; ופיתוח סל מדיניות משולב שיש בו כדי להרחיב את מעגל האפשרויות של הדור הנוכחי במקום לצמצמן (למשל תכניות המשפרות את מעמד הנשים ואת מרחב האפשרויות שלהן בתחומי התעסוקה ותכנון המשפחה).